

АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ PRESENT PERFECT TENSE ЖАНА АНЫ КЫРГЫЗ ТИЛИНЕ КОТОРУУДА АГА ДАЛ КЕЛҮҮЧҮ ЧАКТАР

The Tense category of the English and Kyrgyz languages have some similarities and differences.

This article gives the description to the English Perfect Tenses and the Kyrgyz Tenses which seem similar to English Tenses and comprises the English Present Perfect Tense and the ways of its translation into Kyrgyz language according to the principles of the comparative study.

Чак категориясы

Ар кандай кыймыл-аракет мезгил жана мейкиндик менен өлчөнөт. Ошондуктан этиш сөздөр кыймыл-аракетти, кыймылдык ал-абалды билдиргендиктен, мезгил, мейкиндик катыштыгынан сыртта калбайт, б.а.кыймыл-аракет кайсыдыр мейкиндикте, кандайдыр бир убакыт бирдигинде жүзөгө ашат. Мына ошол мейкиндик менен убакыт биз сүйлөп жаткан учурдан башат алат. Жөнөкөй сөз менен айтканда, кыймыл-аракет биз сүйлөшүп жаткан учурда болуп аткан, биз сүйлөп жаткан учурдан мурда болуп өткөн жана биз сүйлөп жаткан учурда али аткарыла элек болгудай касиеттерге ээ.

Ошентип, кыймыл аракеттин аткарылыш жана ал –абалдын болуш мезгили менен биз сүйлөп жаткан убакыттын ортосундагы карым-катнашты билдире турган грамматикалык категория этиштин **чак категориясы** деп аталат.

Англис тилинин перфект группасына жана кыргыз тилинин өткөн чагына жалпы мүнөздөмө

Кыргыз тилинде болуп өткөн, болуп бүткөн кыймыл-аракетти билдирүүчү өткөн чак жана учурда болуп жаткан кыймылды билдирүүчү учур чак жана боло турган кыймыл-аракетти билдирүүчү келер чак болуп 3 гана негизги чак бар.

Ал эми англис тилинде болсо кыймылдын кайсы мейкиндикте, кандайдыр убакыт ичинде болгон, болуп бүткөн, болуп жаткан жана боло турган кыймыл-аракеттерди билдирүүчү 4 чоң топту түзгөн 16 чактын түрү бар.

Англис тилинде этиштин чак категориясы татаал жана көп тармактуу. Кыймыл аракеттин качан болгону, болуп жатканы, же качан боло тургандыгы бир нече жолдор аркылуу туюндурулат да, ар бир кыймылдын конкреттүү убактысы жана мейкиндиги белгиленет. Ошондой эле кыймыл-аракет бүткөн-бүтпөгөндүгүн, кайталанар-кайталанбастыгын, учурда уланып жатабы же жокпу, аткарыла турган кыймылдын узактыгы кандай болот мына ушулардын бардыгы эске алынып, жыйынтыгына абдан көңүл бурулат. Этиштин суроолору да мезгилдик кырдаалдарга жараша өзгөрүлүп, ар бир чактын өзүнө ылайыкталып түзүлөт.

Мен бул макаламда англис тилиндеги перфект чактык группасынын Present Perfect чагынын кыргыз тилине которуудагы дал келүүчүлүктөр жана айырмачылыктарга токтолууну туура таптым.

Перфект - бүткөн(учурда жыйынтыгы белгилүү) кыймыл-аракетти билдирген чактык группа. Бул группа өз ич - ара жөнөкөй (Perfect Tenses) жана татаал (Perfect Continuous Tenses) болуп бөлүнөт.

Жөнөкөй Perfect группасынын чактары:

1. Present Perfect tense.
2. Past Perfect tense.
3. Future Perfect tense.
4. Future Perfect in the Past.

Перфект группасынын дээрлик бардык чактары кыргыз тилине которууда көбүнчө

өткөн чакка туура келет.

Кыргыз тилинде өткөн чак этиштерде кыймыл-аракеттин болгон, боло турган кырдаалдары ар кандай болот. Өткөн чактын мүчөлөрү да ар башка кырдаалдарда өткөн чакты билдирүүчү маанилери боюнча бири-биринен ар кандай өзгөчөлүктөргө ээ болуп, башка-башка маанилерди билдирет.

Ошондуктан, өткөн чакты уюштуруучу жогорудагы грамматикалык каражаттардын маанилерине карап, азыркы кыргыз тилиндеги өткөн чак этиштерди төмөнкүдөй 4 топко бөлөбүз:

- 1) айкын өткөн чак (-ды),
- 2) жалпы өткөн чак (-ган),
- 3) капыскы өткөн чак (-ып, -ыптыр, -тыр),
- 4) адат өткөн чак(-чу, -уучу).

Биз кеңири токтолууну туура көрүп жаткан англис тилиндеги Present Perfect Tense (учурда бүткөн чак) «to have» жардамчы этишинин жана негизги этиштин өткөн чактагы атоочтук формасынын жардамы менен түзүлүп, жаңы эле болуп бүткөн кыймыл-аракетти билдирет.

Present Perfectтин ар кандай кырдаалдар менен берилиши жана кыргыз тилине которулушу

Present Perfect (Учурда бүткөн чак) учурда жыйынтыкталган, болуп бүткөн кыймыл-аракетти билдирүүдө колдонулуп, сүйлөп жаткан учурда жаңы гана бүткөн же өткөн чактын кандайдыр бир учурунда болуп бүткөн кыймылды билдирет. Сүйлөп жаткан адам кептешинин көңүлүн убакытка эмес, анын жыйынтыгына бурат.

Кыргыз тилинде Present Perfect Tense айкын өткөн чагы аркылуу туюндурулат.

Айкын өткөн чакта кыймыл аракет болуп өткөндүгү эч кандай шекти туудурбайт.

1. Present Perfect Tense кыргыз тилине төмөндөгүдөй жолдор менен которулат:

а) I have opened the window-Мен терезени ачтым.

Бул жерде басым кыймыл-аракеттин жыйынтыгына, терезенин ачык экендигине коюлууда.

б) Has the secretary come?-Катчы келдиби?

Суроо узаткан адамды катчы бул жердеби же бул жерде эмеспи деген суроо кызыктырууда.

Жогорудагы сүйлөмдөр кыргыз тилинде айкын өткөн чактагы сүйлөмдөр б.а.негизги этишке -ды мүчөсүнүн жалганышы менен которулууда.

2. Этиштин маанисине карай Present Perfectтеги кыймыл-аракеттин жыйынтыгы конкреттүү болбой калышы мүмкүн.

а) I have not read that book.

Мен бул китепти окуган эмесмин.

б) They have informed me about the meeting.

Алар мага жыйналыш жөнүндө билдиришкен.

Бул сүйлөмдөр кыргыз тилинде белгисиз өткөн чакта которулат.(-ган)

3. Present Perfect бир канча ирет кайталанган кыймыл-аракетти билдирүүдө да колдонулат.

I have read that book twice.

Мен бул китепти 2 жолу окуп чыккам.

They have seen the film “Ivanhoe” three times.

Алар «Айвенго» фильмин 3 жолу көргөн.

Бул учурда сүйлөмдөр кыргыз тилине белгисиз өткөн чактын –ган, -гам мүчөлөрүнүн жардамы менен которулат.

4. Present Perfect «ever» - качандыр бир, «never» - эч качан, «often» - көбүнчө, «already» - дээрлик, дамамат, «yet» - эмдигиче, тактоочтору менен колдонулуп, кыргыз тилине төмөндөгүдөй которулат.

a) He hasn't finished his work yet.

Ал эмдигиче ишин бүтө элек.

б) She has never been to the Urals.

Ал эч качан Уралда болгон эмес

Бул учур кыргыз тилиндеги айкын (а) жана белгисиз (б) өткөн чакта которулууда.

5. Present Perfect «today» - бүгүн, «this week» - ушул жумада, «this year» - ушул жылы сыяктуу мезгил тактоочтор менен колдонулса, кыргыз тилине айкын өткөн чак менен которулат.

Have you read the newspaper today?

Бүгүн гезит окудуңбу?

6. «Lately» - акыркы убакта, «just» - жаңы эле, эми эле тактоочтору да дайыма Present Perfectте колдонулуп, кыргыз тилинин айкын өткөн чагы менен дал келет.

We haven't received any letters from him lately.

Акыркы убакта биз андан такыр кат ала элекпиз.

I have just seen him.

Аны жаңы эле көрдүм

7. Present Perfect «since»-дан бери байламтасы менен колдонулса, кыргыз тилине мурда эле башталып, сүйлөнгөн мезгилден кийин улантылууга мүмкүнчүлүгү бар кыймыл-аракетти билдирүүчү учур чакта которулат.

You have known me since the first day of school.

Сен мени мектепке кирген биринчи күнүмдөн бери билесиң.

I haven't heard from him since June.

Менин андан июндан бери кабарым жок.

8. Present Perfect Tense Present Perfect Continuousta (Узакка созулуп бүткөн чак) колдонууга мүмкүн эмес болгон этиштер менен колдонулат да, кыргыз тилине учур чак болуп которулат:

He has been here sinse two o'clock.

Ал бул жерде саат экиден бери турат.

I have known him for three years.

Мен аны үч жылдан бери билем.

9. Present Perfect Tense кээ бир этиштер менен Present Perfect Continuousta кандай колдонулса ошондой эле колдонула берет:

I have lived in Karakol for 12 years

Мен Караколдо жашаганымга 12 жыл болду.

Мен Караколдо 12 жылдан бери жашайм.

10. Present Perfect келер чакта бүтүүчү кыймыл аракетти билдирүү үчүн багыныңкы байланыштагы татаал сүйлөмдөрдө «after» - кийин,соң, «when» - качан, «as soon as» бүтөөрү менен, «until» - чейин,дейре «if» - эгер, ж.б. бөлүкчөлөрү менен да колдонулат.

I'll give you the book as soon as I have read it.

Мен китепти окуп бүтөрүм менен сизге берем.

We shall start at five o'clock if it has stopped raining by then.

Эгер жаан басылса, биз саат беште жёнён кетebиз.

Present Perfectтин колдонгон мааниси боюнча кыргыз тилинде ага окшош чак жок болгондуктан, кыргыз тилине которууда төмөндөгүдөй жолдор менен берилет:

1. Кыймыл - аракет белгиленген учурга чейин бүтсө, кыймыл-аракеттин созулушуна

же дароо эле бүтүшүнө жараша кыргыз тилинин өткөн чактары менен берилет.

2. Кыймыл - аракет белгиленген учурдун ичинде бүтпөсө, кыргыз тилине которууда кыргыз тилинин учур чагы менен берилет.

Адабияттар:

1. Качалова В.Н. Practical English Grammar. -Москва, 2002.
2. Турсуналиев Т. Англис тилинин грамматикасы. –Бишкек: Мектеп, 1987.
3. Крылова И.П., Гордон Е.М. Грамматика современного английского языка. - Москва, 2000.
4. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. Издание третье. /Под редакцией М.Д.Резвевой. –Москва: Физматлит, 2000.
5. Структурные и функциональные типы сложных предложений. –Новосибирск, 1982.
6. Кудайбергенов С., Давлетов С. Азыркы кыргыз тили. Морфология. –Фрунзе: Мектеп, 1987.
7. Каушанская Р.Т. Theoretical English grammar, 1983.